

ZASTOSOWANIE METODY SOCJOMETRYCZNEJ W PRACY WYCHOWAWCZEJ i FORMACYJNEJ GRUP KOŚCIELNYCH

Treść: — I. Poznawcza wartość metody socjometrycznej. — II. Uwarunkowania skuteczności metody socjometrycznej. — III. Technika socjometryczna J.L. Moreno. 1. Charakterystyka techniki socjometrycznej. 2. Sposób przeprowadzenia techniki socjometrycznej J.L. Moreno. 3. Sposób sporządzania tabeli socjometrycznej. 4. Analiza wyników techniki socjometrycznej. — IV. Nietypowe techniki socjometryczne. 1. Technika „Zgadnij kto?” 2. Plebiscyt życzliwości i niechęci. 3. Technika szeregowania rangowego. — V. Wnioski końcowe. — Zusammenfassung

Skuteczne i efektywne prowadzenie pracy wychowawczej oraz formacyjnej wymaga poznania wychowanków, jak i relacji interpersonalnych w grupie. Opiekun, wychowawca, instruktor, moderator powinien znać nie tylko sytuację psychospołeczną, jaką przeżywa podopieczny jako jednostka, ale także jako członek grupy.

Celem poznawania członków grupy może być diagnoza zjawiska, które budzi niepokój opiekuna (np. postępowanie podopiecznego, jego zachowanie, poglądy), uzyskanie informacji o warunkach, w których prowadzona będzie działalność wychowawcza i formacyjna czy sprawdzenie skutków własnych oddziaływań pedagogicznych. Ponadto wychowawca powinien znać osoby, na które ma wpływać¹.

W środowisku szkolnym bez znajomości ucznia nie jest możliwe przystosowanie nauczania i wychowania do jego potrzeb i możliwości. Utrudnione jest także kierowanie i przewodzenie. Nie można też zapominać i o tym, że dla każdego ucznia poznanie go przez nauczyciela ma znaczenie emocjonalno-motywacyjne².

Zazwyczaj drugiego człowieka poznajemy, obserwując go, lub uzyskując od niego informacje poprzez stawianie pytań. Niekiedy stosuje się jeszcze metody projekcyjne — wykorzystujące fakt, że niektóre ukryte myśli człowieka ujawniane są w jego zachowaniach lub wytworach³.

Wychowawca może także poznawać członków grupy, jak i panujące między nimi relacje, i tym samym wpływać na proces wychowania, stosując metodę

¹ A. Janowski. Zbieranie i wykorzystywanie informacji o uczniu i klasie, w: *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. K. Kruszewski, Warszawa 2002, s. 350.

² J. Jeziorska. *Szkolne pytania czyli dylematy nauczania*, Warszawa 1996, s. 39.

³ A. Janowski, jw., s. 352.

socjometryczną, nazywana także socjometrią. Najbardziej rozpowszechnionym jej rodzajem jest klasyczna technika socjometryczna J.L. Moreno. Ponadto wyróżnia się także tzw. nietypowe techniki socjometryczne, do których należy: technika „Zgadnij kto?”, plebiscyt życzliwości i niechęci, technika szeregowania rangowego. Uwarunkowania wykorzystania tych metod w pracy wychowawczej zostaną omówione w niniejszym artykule. Poprzedzi je analiza wartości poznawczych metod socjometrycznych i warunków ich skuteczności. Natomiast na zakończenie przedstawione zostaną ograniczenia poznawcze metody socjometrycznej oraz wnioski praktyczne.

I. POZNAWCZA WARTOŚĆ METODY SOCJOMETRYCZNEJ

Metoda socjometryczna polega na dokonywaniu wyborów pozytywnych lub negatywnych (czyli odrzuceń), a czasami jednych i drugich, spośród członków jakiejś grupy, ze względu na ściśle określone kryterium wyboru lub kilka kryteriów. Kryteria te precyzuje się w formie specjalnie sformułowanych pytań. W odpowiedzi na nie, osoby badane podają imiona i nazwiska wybranych przez siebie osób z grupy, której pytania te dotyczą⁴.

Metoda socjometryczna dotyczy głównie badania stosunków interpersonalnych, w tym zwłaszcza żywionych przez osoby badane uczuć sympatii i antypatii, a także obojętności wobec członków określonej grupy. Można tu mówić o stosunkach przyciągania (atrakcji), jak sympatia, przyjaźń, solidarność, zaufanie, i o stosunkach odpychania (repulsji), tj. stosunkach opartych na uczuciach antypatii, wrogości, uleganiu uprzedzeniom. Szczególne znaczenie przywiązuje się do stosunków interpersonalnych istniejących w nieformalnym nurcie badanej grupy, czyli w jej nurcie niekontrolowanym przez czynniki zewnętrzne. Tak więc za pomocą metody socjometrycznej można dowiedzieć się, jacy członkowie grupy należą do osób powszechnie lubianych lub nie lubianych, jacy są całkowicie niedostrzegani lub wręcz odrzucani przez innych. W tym względzie metoda ta może dostarczyć nauczycielom cennych informacji wychowawczych, gdyż ci nie znają na ogół dostatecznie nieformalnego nurtu życia klasy. Nawet kilkumiesięczna praca z grupą nie pozwala na bliżej zobiektywizowaną orientację w tym zakresie. Dowodzą tego przeprowadzone badania przez G. Bastina. Autor ten pragnął przekonać się, czy nauczyciele są w stanie na podstawie własnej obserwacji i intuicji zidentyfikować uczniów lubianych, izolowanych i odrzucanych oraz wskazać na nawiązane przyjaźnie i utworzone podgrupy w klasach, w których nauczali codziennie przez trzy miesiące. W tym celu poddano badaniom za pomocą klasycznej techniki socjometrycznej 405 uczniów w wieku 12–15 lat i przeprowadzono rozmowę z nauczycielami każdej z uwzględnionych w badaniu klas. W wyniku badań okazało się, że nauczyciele mieli trudności w odpowiadaniu na stawiane im pytania i że wypowiedziane przez nich opinie nie tylko nie zgadzały się ze sobą, ale niekiedy były wręcz sprzeczne z wynikami badań socjometrycznych⁵.

⁴ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2006, s. 173–174.

⁵ Tamże, s. 174–175.

Za pomocą socjometrii można poznać nie tylko struktury wzajemnych powiązań ze sobą poszczególnych uczniów i ich pozycję społeczną zajmowaną w nieformalnej strukturze grupy ale także podgrupy istniejące w jej obrębie i przynależność uczniów do nich. Najczęściej badania socjometryczne dotyczą:

- identyfikowania osób wymagających specjalnej uwagi, np. uczniów sprawiających trudności wychowawcze;
- klasyfikowania według różnych kategorii wyboru, np. kategorii popularności („gwiazdy”, „osoby izolowane” i „osoby przeciętne”);
- ustalenia struktury wewnętrznej grupy (ilość podgrup, ich skład osobowy, powiązania);
- mierzenia takich czynników, jak wielkość wpływu jednych osób na drugie, badania spostrzegania i oceniania własnej roli i ról innych członków w grupie oraz badania innych przejawów świadomości społecznej⁶.

Metoda socjometryczna jest łatwa w użyciu i wymaga niewiele czasu na przeprowadzenie. Zastosowanie jej, niezależnie od techniki, jaką się posługujemy — trwa w zasadzie nie dłużej niż 10–15 minut⁷. Można ją stosować poczynając od dzieci w wieku przedszkolnym. Godne podkreślenia jest także i to, że trudno byłoby znaleźć inną metodę, za pomocą której można byłoby zgromadzić w tak krótkim czasie, tak różny i bogaty materiał dotyczący badanej grupy⁸.

II. UWARUNKOWANIA SKUTECZNOŚCI METODY SOCJOMETRYCZNEJ

Metoda socjometryczna umożliwi spełnienie wyżej wymienionych celów badawczych pod warunkiem poprawnego metodologicznie jej zastosowania. Na ogół stosuje się ją w odniesieniu do grupy zamkniętej, a więc wyłącznie do stałych jej członków, czyli formalnie związanych z grupą. Może to być klasa szkolna, grupa wychowawcza domu dziecka, drużyna harcerska, grupa ministrantów, schola, chór czy grupa oazowa⁹.

Istotnym warunkiem poprawności badań socjometrycznych jest względnie dobra wzajemna znajomość członków danej grupy i pozostawanie przez nich w bliskich kontaktach interpersonalnych. Ważna jest także liczebność grupy, obejmująca nie więcej niż kilkadziesiąt osób. Im mniejsza jest liczebnie grupa, tym bardziej wiarygodne są wyniki socjometrii¹⁰.

Badanie socjometryczne, bez względu na rodzaj zastosowanej techniki, najlepiej jest przeprowadzić przy stuprocentowej obecności członków grupy. W praktyce postulat ten jest trudny do spełnienia. Trzeba jednak pamiętać, że absencja nie powinna przekraczać 10% osób wchodzących w skład badanej grupy¹¹.

⁶ M. Łobocki, Metody i techniki badań pedagogicznych, jw., s. 175.

⁷ Tenże, Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych, Kraków 2006, s. 248.

⁸ Tenże, Metody i techniki badań pedagogicznych, jw., s. 177.

⁹ Tamże, s. 176.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

Ważne jest także dokładne określenie kryteriów, według których osoby badane dokonują wyboru lub oceny członków danej grupy. Powinny to być kryteria jednakowo rozumiane przez wszystkie osoby objęte badaniami socjometrycznymi¹².

Grupa musi mieć zaufanie do osoby przeprowadzającej badanie. Musi ona wytworzyć odpowiednią atmosferę życzliwości, zmotywować do udziału w badaniach i poważnego ich potraktowania, zapewnić dyskrecję i tajność wyborów. Nie można też wprowadzać klimatu zagrożenia¹³.

III. TECHNIKA SOCJOMETRYCZNA J.L. MORENO

Do najbardziej znanych i rozpowszechnionych technik socjometrycznych należy technika w jej wersji klasycznej. Zapoczątkował ją w latach trzydziestych XX wieku Jacob L. Moreno, amerykański psychiatra, który stosował socjometrię jako narzędzie pomiaru stosunków „przyciągania i odpychania” w różnorodnych grupach społecznych. Socjometria rozwinięta została przez H.H. Jennings — współpracownicę Moreno i dalej przez innych badaczy. Szczególną popularnością cieszyła się w Stanach Zjednoczonych, gdzie stosowano ją do badania bardzo różnorodnych grup pracowniczych czy oddziałów wojskowych. Wiele tych technik znalazło zastosowanie w badaniach prowadzonych w amerykańskich szkołach publicznych. Natomiast w polskich szkołach socjometria obecna jest stosunkowo niedługo, a znajomość tej metody niestety nie jest zbyt powszechna.

1. Charakterystyka techniki socjometrycznej

Technika przewiduje starannie przemyślane i sformułowane pytania, dotyczące np. najlepszych przyjaciół, osób najbardziej lubianych, cenionych lub mniej uważanych za przyjaciół, czy osoby lubiane. Zestaw stawianych pytań nazywa się testem socjometrycznym. Szczególną uwagę przywiązuje się do poprawnie sformułowanych pytań, jasno i wyraźnie określających kryteria wyboru oraz jednoznacznie rozumianych przez wszystkie badane osoby. Pytanie powinno uwzględniać zawsze tylko jedno kryterium wyboru i dotyczyć na ogół rzeczywistej sytuacji panującej w grupie¹⁴. Na przykład:

- „Z kim chciał(a)byś siedzieć w jednej ławce?”
- „Z kim chciał(a)byś bawić się po lekcjach?”
- „Z kim chciał(a)byś pójść do kina?”

W pierwszych kilkudziesięciu latach stosowania klasycznych technik socjometrycznych zalecano przede wszystkim formułowanie pytań odnoszących się do wyborów pozytywnych. Zakładano, że pytania domagające się wyborów negatyw-

¹² M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, jw., s. 176.

¹³ E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa 2006, s. 321–322.

¹⁴ M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii*, jw., s. 248–249.

nych stawiają osoby badane w sytuacjach sztucznych (nieautentycznych). Większość z nich — jak twierdzono — nie jest zainteresowana ludźmi, których poleca się im odrzucać. Wysuwano przeciwko wyborom negatywnym także argumenty natury psychologicznej i moralnej. Podkreślano, że dokonywanie odrzuceń przez dzieci prowadzi je do nietolerancji i jest przyczyną nieporozumień między nimi. Obecnie przyjmuje się w tej kwestii stanowisko bardziej elastyczne. O zastosowaniu pytań dotyczących wyborów negatywnych decyduje przede wszystkim cel, jaki chcielibyśmy osiągnąć w badaniach. Podkreśla się również korzyści wynoszone z tego rodzaju pytań. Ale jednocześnie nawołuje się do ostrożności w ich formułowaniu. Pytanie dotyczące takich wyborów stawia się raczej w sposób pośredni niż bezpośredni. Przestrzega się przed takim pytaniem, jak: „Z kim najbardziej nie chciał(a)byś pracować po lekcjach?” Lepiej zapytać o to samo w sposób następujący: „Z kim najmniej chciał(a)byś pracować po lekcjach?” Między tymi pytaniami zachodzi zasadnicza różnica. Pierwsze zakłada, że są uczniowie, których należy całkowicie wykluczyć jako współpracowników; drugie natomiast mówi tylko o ewentualnym ich wykluczeniu, tj. przyjmuje się możliwość współpracy z wszystkimi, lecz w stopniu zróżnicowanym¹⁵.

Liczba pytań uwzględnionych w ramach techniki socjometrycznej J.L. Moreno zależy głównie od celu badań. Niekiedy trzeba postawić 3–5 pytań, a czasami wystarczy jedno czy dwa. Różna może być także liczba wymaganych wyborów i odrzuceń (np. 2, 3, 4, 5). Bardzo często pozostawia się w tym względzie całkowitą dowolność osobom badanym¹⁶. Z jednej strony zaleca się ograniczoną liczbę wyborów, ze względu na możliwość łatwiejszego wykorzystania otrzymanych odpowiedzi i gruntowniejszej ich analizy statystycznej, a z drugiej strony podnosi się zarzuty przeciwko ograniczonej liczbie wyborów. Podkreśla się przy tym, że ograniczony wybór dostarcza mniej informacji o statusie socjometrycznym każdego z członków grupy¹⁷.

2. Sposób przeprowadzenia techniki socjometrycznej J.L. Moreno

Badanie socjometryczne powinno mieć następujący przebieg¹⁸:

1) Krótkie wprowadzenie — wyjaśnienie celu badania (należy unikać takich terminów jak „badanie testowe”, „test socjometryczny” czy „socjometria”, ponieważ mogą one wzbudzać niepotrzebne domysły, podejrzenia, wątpliwości i sprawić, że wybory nie będą dokonywane w sposób możliwie samorządny). Ważne jest wytworzenie odpowiedniej atmosfery, zapewnienie dyskrecji ze strony nauczyciela.

2) Rozdanie kartek i ich podpisanie.

3) Podanie pytań (pytań) socjometrycznych. Przykładowe pytania: „Z kim najbardziej chciał(a)byś siedzieć w jednej ławce”, „Z kim z grupy najmniej chętnie chciał(a)byś pójść do kina?”

¹⁵ M. Łobocki, Metody i techniki badań pedagogicznych, jw., s. 179.

¹⁶ Tenże, Wprowadzenie do metodologii, jw., s. 249.

¹⁷ Tenże, Metody i techniki badań pedagogicznych, jw., s. 180.

¹⁸ E. Jarosz, E. Wysocka, jw., s. 322.

4) Podanie informacji o dowolnej lub ograniczonej liczbie wyborów (np. maksymalna liczba wyborów: 3 osoby). Ważne jest określenie, że wybory mogą odnosić się jedynie do członków badanej grupy i że w swych wyborach można uwzględniać osoby nieobecne, że wybory powinny być dokonywane w tajemnicy przed innymi. Osoby wpisujemy w odpowiedniej kolejności: na pierwszym miejscu wpisujemy osobę, z którą chcielibyśmy najbardziej siedzieć w ławce (lub najmniej chętnie iść do kina), na drugim osobę w drugiej kolejności itd.

5) Wyjaśnienie ewentualnych pytań.

6) Udzielanie odpowiedzi — dokonywanie wyborów.

7) Sprawdzenie podpisania kartek i zebranie odpowiedzi.

Osoby nieobecne w dniu badania, będące stałymi członkami grupy, można poddać badaniom w terminie późniejszym. W przypadku, gdy badania wymagają wyboru na podstawie kilku kryteriów, zaleca się przeprowadzenie ich w pewnych odstępach czasowych, by uniknąć wybierania przeważnie tych samych osób¹⁹.

Każde badanie socjometryczne powinno zostać zakończone skompletowaniem pełnej dokumentacji na jego temat. Powinna ona zawierać: nazwę klasy i listę jej członków, datę badania, imię i nazwisko osoby prowadzącej badanie, opis warunków badania (stosunek grupy do badania, wykaz osób nieobecnych, ewentualne zakłócenia badania)²⁰.

Otrzymane wyniki w badaniach socjometrycznych mogą być przedmiotem szczegółowych analiz dopiero po należyтым ich uporządkowaniu. W tym celu zestawia się je w specjalnej tabeli, zwanej tablicą socjometryczną, socjomatrycą lub po prostu tabelą socjometryczną²¹.

¹⁹ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, jw., s. 182.

²⁰ E. Jarosz, E. Wysocka, jw., s. 323.

²¹ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, jw., s. 183.

3. Sposób sporządzania tabeli socjometrycznej

Przykład tabeli socjometrycznej:

Osoby wybierające		Osoby wybrane																				Wybory oddane						
		Borowiecka Anna	Domecka Elżbieta	Gutowska Barbara	Jabłońska Grazyna	Lancecka Danuta	Murzynowska Alina	Oraska Hanna	Romeczko Zofia	Umięcka Teresa	Wołoszowska Barbara	Andrzejewski Roman	Fujarski Leopold	Gawronski Henryk	Kalinowicz Janusz	Lachowicz Tadeusz	Nalecki Zbigniew	Paprocki Andrzej	Tomczyński Wojciech	Wieteski Bernard	Zarembki Jan	Wybory pozytywne	Wybory negatywne					
Lp.	Nazwisko i imię	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	ww	wz	Σ	ww	wz	Σ	
1	Borowiecka Anna		1		X	X	1	2			5		4									4	1	5	2	0	2	
2	Domecka Elżbieta		(2)	X	X	X	(1)	4		(3)	5											5	0	5	3	0	3	
3	Gutowska Barbara		(3)				1	(2)		(5)			X									5	0	5	0	1	1	
4	Jabłońska Grazyna					(1)	2	X	3		4											4	1	5	1	0	1	
5	Lancecka Danuta				(1)		2	3	4				5	(X)								4	1	5	0	1	1	
6	Murzynowska Alina							(2)	(1)			(3)	X		4				(5)			2	3	5	0	1	1	
7	Oraska Hanna		(2)	(4)	5	X	(1)	3		X	(4)											5	0	5	2	0	2	
8	Romeczko Zofia	4					(1)	3			(2)		5	X								4	1	5	0	1	1	
9	Umięcka Teresa		(2)	(3)			5	4	(1)	X												5	0	5	1	0	1	
10	Wołoszowska Barbara					4	2	X	(1)	1						4						4	1	5	1	0	1	
11	Andrzejewski Roman						(5)	X	4				(1)		(3)				(2)			3	2	5	0	1	1	
12	Fujarski Leopold							X				(1)		(5)	(2)				(3)		(4)	5	0	5	0	1	1	
13	Gawronski Henryk										5		(2)	(1)	X				(3)			4	1	5	1	1	2	
14	Kalinowicz Janusz								5			(2)	(1)				(1)	(3)		(4)	X	(3)	4	1	5	1	0	1
15	Lachowicz Tadeusz										1	2	4	3							X	5	5	0	5	1	0	1
16	Nalecki Zbigniew					5	3	X					4		(2)				(1)			3	2	5	0	1	1	
17	Paprocki Andrzej							X				2	4	5	(1)				(3)			4	1	5	0	1	1	
18	Tomczyński Wojciech						(4)					(2)	(1)		(3)					X	(5)	4	1	5	1	0	1	
19	Wieteski Bernard							X				2	1	3				4	5			5	0	5	0	1	1	
20	Zarembki Jan							5					(1)	4	(2)				(3)	X		4	1	5	1	0	1	
Wybory oddane	Wybory pozytywne	ww	1	4	3	2	3	8	7	5	4	5	7	8	6	5	0	2	3	6	0	4	83					
		wz	0	0	0	0	1	4	0	2	0	2	1	4	0	2	0	0	1	0	0	0	17					
	Wybory negatywne	ww	0	0	0	2	3	1	2	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	4	0						
		wz	0	0	0	0	1	3	2	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0				10		
		Σ	0	0	0	2	4	4	4	2	0	0	0	2	2	1	0	0	0	4	0						25	

Źródło: M. Piłkiewicz, Techniki socjometryczne. Wprowadzenie do badań, w: „Materiały do nauczania psychologii” red. L. Wołoszynowa, Seria III, t. 2, Warszawa 1973, s. 226.

Legenda:

cyfra 1 — wybór w pierwszej kolejności, cyfra 2 — wybór w drugiej kolejności itp.
 x — wybór negatywny, czyli odrzucenie
 ww — wybory wewnętrzne, czyli dokonane pomiędzy osobami tej samej płci
 wz — wybory zewnętrzne, czyli wychodzące poza obręb osób tej samej płci
 kółkiem oznaczono wybory odwzajemnione (zarówno pozytywne jak i negatywne)

Do tabeli wpisujemy najpierw nazwiska i imiona członków grupy u wejścia jej kolumn poziomych i pionowych w tej samej kolejności, tak aby każde nazwisko i imię znajdowało się poziomo i pionowo pod tą samą liczbą porządkową. Wpisujemy oddzielnie nazwiska dziewcząt i oddzielnie nazwiska chłopców w porządku alfabetycznym i oddzielamy je specjalną linią poziomą i pionową. Zapis taki ułatwia odczytanie tabeli. Można przyjąć również inną zasadę podziału, np. poziom osiągnięć szkolnych²².

Następnie zapisujemy w tabeli uzyskane dane socjometryczne, czyli poszczególne wybory dokonywane przez członków grupy. Należy pamiętać, że kolumny poziome odnoszą się do nazwisk uczniów wybierających, a kolumny pionowe do nazwisk uczniów wybieranych. Wybór zaznaczamy odpowiednio w miejscu przeci-

²² M. Łobocki, Metody i techniki badań pedagogicznych, jw., s. 185.

niania się dwóch powyższych kolumn: poziomej i pionowej. Zaznaczamy go najczęściej liczbą oznaczającą kolejność wyboru. Wybory negatywne oznaczamy inaczej, np. w postaci: „x”.

Można także — zamiast kolejnych wyborów — zaznaczyć w tabeli ich wartości w przeliczeniu na punkty. Np. jeżeli uwzględnimy pięć wyborów każdego z członków grupy, pierwszy wybór zaznaczamy „5”, drugi — „4”, trzeci — „3”, czwarty — „2”, a ostatni „1”. Sposób taki ułatwia przeprowadzenie określonych operacji statystycznych.

Na jedną tabelę można nanieść wyniki, otrzymane w odpowiedzi na kilka pytań. Wówczas odpowiedzi na każde pytanie zaznaczamy w tabeli innym kolorem lub znakiem. Ze względów praktycznych sposób taki nie wydaje się najlepszy. Dlatego lepiej jest sporządzić oddzielne tabele na poszczególne pytania. Przy czym wybory pozytywne i negatywne, dokonywane według jednakowego kryterium, zamieszczamy z reguły w jednej tabeli socjometrycznej²³.

Po naniesieniu danych socjometrycznych, podsumowujemy je w specjalnej rubryce: u dołu tabeli wybory otrzymane, a z boku wybory oddane. Uwzględniamy otrzymane i oddane wybory pozytywne i negatywne, oddzielnie dla dziewcząt i oddzielnie dla chłopców, łącznie z globalną liczbą wyborów. Wybory odwzajemnione (uczeń *A* wybiera ucznia *B*, a uczeń *B* wybiera ucznia *A*) oznaczamy w tabeli przez otoczenie ich kółkiem²⁴.

Tabela socjometryczna jest całkowicie wystarczająca w celu uzyskania ogólnej orientacji co do panującego w grupie układu stosunków interpersonalnych. Jednak uzyskanie syntetycznego obrazu takiego układu możliwe jest dzięki graficznemu przedstawieniu materiału socjometrycznego. Polega ono na wykreśleniu socjogramów, stanowiących graficzne przedstawienie rozkładu struktury stosunków interpersonalnych w badanej grupie. Dokonuje się to na podstawie danych zawartych w tabeli socjometrycznej. W socjogramach uwzględnia się wszystkie lub tylko niektóre osoby uczestniczące w badaniu. Ilość uwzględnionych na nich osób zależy od typu danego socjogramu. I tak socjogram grupowy (nieuporządkowany, kołowy lub hierarchiczny) uwzględnia wszystkie osoby badane, a socjogram indywidualny natomiast tylko te osoby, które są związane bezpośrednio z wyeksponowanym w nim uczestnikiem grupy²⁵.

4. Analiza wyników techniki socjometrycznej

Analizując wyniki badania socjometrycznego warto wziąć pod uwagę następujące kwestie²⁶:

- Ile wyborów otrzymał każdy z członków grupy.

²³ M. Ł o b o c k i. Metody i techniki badań pedagogicznych. jw., s. 185–186.

²⁴ Tamże. s. 186.

²⁵ Tamże. s. 187.

²⁶ S. M i k a. Psychologia społeczna dla nauczycieli. Warszawa 1998. s. 228–238; A. J a n o w s k i. jw., s. 357–362; P. D u k s a. Strategie skuteczności szkolnego nauczania religii w Polsce. Studium pedagogicznoreligijne w wymiarze interdyscyplinarnym, Olsztyn 2007. s. 86–90.

Liczba otrzymanych wyborów pozwala określić zajmowaną pozycję w grupie.

- Ile ich przyznał innym członkom grupy?

Liczba przyznanych wyborów świadczy o relacji danej osoby do grupy. Jeżeli nie korzysta z prawa wyboru i nie dokonuje np. trzech możliwych wyborów, trzeba postawić pytanie, co jest tego przyczyną? Dlaczego nie znajduje w grupie osób, które np. darzy sympatią, szacunkiem.

- Kto zajmuje najwyższą pozycję w grupie (gwiazda socjometryczna)?

Osoba zajmująca najwyższą pozycję w grupie (największa liczba wyborów) jest nieformalnym przywódcą grupy. Jest to na ogół dobry prognostyk, że osoba ta może w przyszłości właściwie wypełniać swoje obowiązki jako formalny kierownik grupy lub pełnić inną funkcję. Trzeba jednak wziąć pod uwagę, czy popularność danej osoby nie wynika z jej negatywnych cech, niepożądanych społecznie; choć ma to miejsce niezwykle rzadko.

Na podstawie badań stwierdzono, że osoby zajmujące wysoką pozycję socjometryczną mają średnio nieco wyższą inteligencję niż pozostali członkowie grupy, ale niezbyt ich przewyższającą. Cechuje ich punktualność, towarzyskość, poczucie humoru, czyli cechy, które mają znaczenie w kontaktach społecznych. Osoby te lepiej znają i w większym stopniu przestrzegają normy własnej grupy.

Ponieważ osoby zajmujące wysokie pozycje socjometryczne w grupie mają znaczny wpływ na pozostałych członków grupy, nauczyciele mogą za ich pośrednictwem wpływać na grupę. Na przykład wychowawca przekonuje osobę zajmującą najwyższą pozycję w grupie o konieczności zmiany zachowania się grupy. Jeśli uda mu się przekonać gwiazdę socjometryczną, to osoba ta może wpłynąć na innych członków grupy, przy czym wpływ ten będzie bardzo skuteczny.

- Kto zajmuje najniższą pozycję w grupie? (osoba odrzucona — z wyborami negatywnymi, osoba izolowana — nie otrzymuje wyborów, osoba marginalizowana — otrzymuje bardzo małą liczbę wyborów).

Niskie pozycje socjometryczne zajmują w grupie zazwyczaj osoby nadmiernie agresywne, mające niedobre kontakty z kolegami, o których można także sądzić, że nie są najlepiej przystosowane społecznie, a także osoby charakteryzujące się niską energią, i takie, których nie interesuje społeczne uznanie.

W prowadzonych badaniach stwierdzono zależność między zajmowaniem niskiej pozycji socjometrycznej, a podatnością na wypadki, a także na choroby. Nie wiadomo jednak co stanowi przyczynę, a co skutek.

Mało popularnych członków grupy można wprowadzać w odpowiednie zespoły, w których będą mieli ułatwione interakcje z innymi członkami grupy, a więc będą mogli wykazać się swoją aktywnością, a przez to podwyższyć własną pozycję w grupie. Szczególnie ważne jest to, aby grupa, w której będą funkcjonować osoby mało popularne, była nieduża, tak by rzeczywiście mogły one ujawnić swoją aktywność.

- Pary odzwajemniające wybory.

Na podstawie uzyskanych wyników można ocenić, jaka atmosfera panuje w grupie. Kiedy mało jest wyborów wzajemnych, a wiele odrzuceń obustronnych, wówczas możemy uważać, iż atmosfera w grupie nie jest najlepsza, a w krytycznej sytuacji grupa może się rozpaść.

- Klika (część grupy wybiera się wzajemnie, izolując się od reszty).

Informacje na temat niekorzystnie oddziałujących klik można wykorzystać do ich rozbijania.

- Paczka (część grupy wybiera się wzajemnie, ale osoby te połączone są z resztą grupy nielicznymi wyborami).

Warto przyjrzeć się funkcjonowaniu tych osób. Istnieje prawdopodobieństwo, iż w przyszłości mogą utworzyć klikę.

- Relacje między dziewczętami a chłopcami (wybory wewnętrzne — dokonywane przez dziewczęta lub chłopców w obrębie własnej płci, wybory zewnętrzne — wybory chłopców przez dziewczęta, a dziewcząt przez chłopców).

Brak wzajemnych wyborów między dziewczętami a chłopcami, w przypadku najmłodszych dzieci, może być interpretowany jako prawidłowość rozwojowa tego wieku. Natomiast sytuacja taka uwidoczniła w klasach gimnazjalnych lub ponadgimnazjalnych może wskazywać na istniejący konflikt między dziewczętami a chłopcami. Warto wówczas zainteresować się, co jest tego przyczyną i zastanowić się, co zrobić, by tę sytuację zmienić.

- Szef formalny — szef nieformalny.

Pożądaną z punktu widzenia wychowawczego jest sytuacja, gdy szef formalny jest jednocześnie szefem nieformalnym, czyli osobą, która uzyskała największą lub wysoką liczbę wyborów. Niepokojąca jest natomiast sytuacja, gdy np. gospodarz klasy jest osobą odrzuconą, izolowaną lub marginalizowaną.

- Obliczenie wskaźnika statusu wyborów danej osoby.

Status wyborów danej osoby = $\frac{\text{liczba wyborów otrzymanych przez tę osobę}}{N - 1}$,

gdzie N = liczba członków w grupie. Wskaźnik ten może przyjmować wartość od 0 do 1. Pozwala na porównanie uzyskanych wyników, powtarzając badanie socjometryczne w określonych odstępach czasowych.

- Obliczenie wskaźnika spójności grupy (charakteryzuje grupę jako całość).

Wskaźnik zgodności = $\frac{\text{liczba wzajemnych wyborów w grupie}}{N - 1}$

Klasyczna technika socjometryczna J.L. Moreno jest najbardziej znanym i najczęściej stosowanym sposobem poznawania nieformalnej struktury stosunków interpersonalnych w grupie, także zajmowanych w niej pozycji poszczególnych jej członków. Nie oznacza to, że nie wymaga ona uzupełnienia i wzbogacenia za pomocą innych technik, uchodzących — w porównaniu z wymienioną wyżej — za nietypowe techniki socjometryczne²⁷.

IV. NIETYPOWE TECHNIKI SOCJOMETRYCZNE

Wśród technik tego rodzaju na szczególną uwagę zasługują: technika „Zgadnij kto?”, plebiscyt życzliwości i niechęci oraz technika szeregowania rangowego.

²⁷ M. Ł o b o c k i, Metody i techniki badań pedagogicznych, jw., s. 200–201.

1. Technika „Zgadnij kto?”

Szczególnym rodzajem metody socjometrycznej jest technika „Zgadnij kto?”. Stosuje się ją najczęściej do „rozpoznania” osób spełniających określone role w grupie lub odznaczających się interesującymi wychowawców cechami. Polega na podawaniu przez badane osoby nazwisk tych członków grupy, których zachowanie odpowiada przedstawionej charakterystyce. Na przykład:

- „To jest ktoś, komu można zaufać w grupie”
- „To jest ktoś, kogo wszyscy bardzo lubią w grupie”
- „To jest ktoś, kto chętnie pomaga innym w grupie”
- „To jest ktoś, kto potrafi w klasie wszystko zorganizować”
- „To jest ktoś, kto zawsze przebywa z innymi”
- „To jest ktoś, kto jest zawsze uśmiechnięty i nigdy nie narzeka”
- „To jest ktoś, kto dokucza słabszym, psuje zabawę, jest złośliwy”²⁸.

Lista przedstawionych charakterystyk może być różna. W przypadku zastosowania jej przez nauczycieli dobór zależy w dużej mierze od istniejącej w klasie sytuacji wychowawczej²⁹.

Metoda ta różni się od techniki socjometrycznej J.L. Moreno tym, że wymaga dokonania wyboru spośród członków danej grupy nie tyle na podstawie żywnych wobec nich uczuć sympatii czy też antypatii, ile w wyniku ogólnego rozeznania panującej w niej sytuacji. W związku z powyższym technika socjometryczna J.L. Moreno bada rzeczywiście wzajemne powiązania między członkami grupy, natomiast technika „Zgadnij kto?” dostarcza informacji, jak członkowie grupy postrzegają te powiązania, a więc bada jakby odbicie struktury grupy w świadomości jej członków (istniejącą w klasie opinię społeczną). Może ona ułatwić poznanie cech wszystkich członków grupy oraz stosunku uczestników do siebie³⁰.

Osobom badanym techniką „Zgadnij kto?” pozostawia się całkowitą swobodę co do liczby podawanych nazwisk, a w wypadku charakterystyk negatywnych przysługuje im prawo do powstrzymania się od jakiegokolwiek odpowiedzi³¹.

2. Plebiscyt życzliwości i niechęci

Duże znaczenie wśród technik socjometrycznych ma plebiscyt życzliwości i niechęci. W przeciwieństwie do klasycznej techniki socjometrycznej stawia on każdego członka badanej grupy wobec zadania oceniania każdego z pozostałych jej członków. Dzięki temu technika ta umożliwia wgląd w całokształt stosunków społecznych danej grupy. Ułatwia zidentyfikowanie osób potrzebujących pomocy, nielubianych i niepopularnych w danej grupie³².

²⁸ M. Łobocki, Wprowadzenie do metodologii, jw., s. 250; T. Pilch, T. Bauman, Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe, Warszawa 2001, s. 115.

²⁹ Tenże, Metody i techniki badań pedagogicznych, jw., s. 206.

³⁰ Tenże, Wprowadzenie do metodologii, jw., s. 250; T. Pilch, T. Bauman, jw., s. 115.

³¹ M. Łobocki, Wprowadzenie do metodologii, jw., s. 250.

³² Tenże, Metody i techniki badań pedagogicznych, jw., s. 201.

Technika polega na ustaleniu skali, którą badany ocenia swój stosunek do pozostałych członków grupy. Skala może mieć dowolną ilość stopni. Można zastosować np. pięciostopniową skalę: bardzo lubię (++), lubię (+), jest mi obojętny (0), raczej nie lubię (–), nie lubię (—).

Badane osoby powinny posługiwać się oznaczeniami (znakami) zamieszczonymi powyżej. Odpowiedni znak zamieszcza się przy każdym nazwisku z wyjątkiem własnego nazwiska, na dostarczonej uprzednio liście. Pedagodzy zalecają, by na liście obejmującej dzieci lub młodzież jakiejś grupy, zamieścić najpierw dziewczęta, a następnie chłopców w kolejności alfabetycznej. W takim porządku ma nastąpić ich ocenianie³³.

W przypadku tego rodzaju badania w klasie szkolnej podaną wyżej skalę można zapisać na tablicy, łącznie z odpowiadającymi poszczególnym jej stopniom znakami (symbolami)³⁴.

3. Technika szeregowania rangowego

Metoda ta polega na tym, że każda z osób badanych wymienia nazwiska i imiona wszystkich członków grupy kolejno według ściśle określonego kryterium oceny, tzn. rozpoczynając od osób, które najbardziej odpowiadają temu kryterium, a kończąc na osobach, które najmniej pozostają z nim zgodne. Kryterium takie może dotyczyć popularności, atrakcyjności, akceptacji w grupie, koleżeństwa itp.³⁵.

Technika ta może odnosić się także do lubianych przez uczniów nauczycieli, przedmiotów szkolnych, prowadzonych zajęć pozalekcyjnych, zainteresowań wybranymi tematami (problemami) itp.³⁶.

Celem umożliwienia wykonania takiego zadania, należy członkom grupy udostępnić listę osób, przedmiotów nauczania czy innych danych zgodne z tematyką badania. Osoba badana może odpowiednią cyfrą zaznaczać nazwiska i imiona osób (lub inne dane) od najbardziej do najmniej lubianych³⁷.

Technika powyższa ma jednak pewne wady. Członkowie grupy nie zawsze są w stanie szybko decydować się na kolejne wyliczenie nazwisk swoich koleżanek i kolegów. Opiekunom zaś trudność może sprawić opracowanie i analizowanie zebranego materiału.

V. WNIOSKI KOŃCOWE

Zastosowana metoda socjometryczna wraz z poszczególnymi jej technikami powinna być adekwatna do celów (problemów) badawczych oraz przeprowadzona

³³ M. Ł o b o c k i, Wprowadzenie do metodologii, jw., s. 250–251; T. P i l c h, T. B a u m a n, jw., s. 115.

³⁴ T e n ż e, Metody i techniki badań pedagogicznych, jw., s. 202.

³⁵ Tamże, s. 206–207.

³⁶ Tamże, s. 207.

³⁷ Tamże.

w warunkach zapewniających samorzutność i szczerłość odpowiedzi osób badanych³⁸.

Dane uzyskane z badań socjometrycznych wskazują na duże możliwości zastosowania socjometrii w pracy wychowawczej i formacyjnej, zwłaszcza jeżeli przyjmiemy, że wychowawcy lub opiekunowie grup, jako osoby znajdujące się poza grupą, nie zawsze są w stanie ustalić, kto stał się w grupie najbardziej popularny, a kto jest odrzucany, jakie relacje panują w grupie i jakie występują w niej problemy wychowawcze. Oznacza to, że zastosowanie metody socjometrycznej pozwala zatem opiekunowi zdobyć informacje dotyczące zarówno całej grupy, jak i pojedynczych członków. W procesie poznawania członków grupy obie kategorie informacji można traktować jako wzajemnie uzupełniające się. W zależności jednak od aktualnego celu opiekun może być zainteresowany danymi dotyczącymi albo całej grupy, albo konkretnej osoby. W szerszym kontekście pozwala wychowawcy nie tylko poznanie struktury społecznej grupy w różnych jej wymiarach, ale także obserwację dynamiki zmian, jakie zachodzą w jej obrębie. Wymaga to jednak powtarzania badań socjometrycznych w określonych odstępach czasowych i porównywanie kolejno uzyskanych wyników³⁹.

Należy jednak nadmienić, iż metody socjometryczne — jak każde inne metody badań pedagogicznych — nie są uniwersalnym sposobem poznawania stosunków międzyludzkich w grupie, mają również swoje ograniczenia. Za ich pomocą np. trudno byłoby poznać motywy, jakimi członkowie grupy kierują się przy dokonywaniu wyborów socjometrycznych⁴⁰.

Ponadto trzeba pamiętać, że przeprowadzone badania socjometryczne odzwierciedlają tylko i wyłącznie aktualnie panujące w grupie stosunki interpersonalne, w tym także pozycję każdego z jej członków. Wprowadzie stosunki te i zajmowana pozycja na ogół nie zmieniają się z dnia na dzień, lecz nie jest wykluczone, że wskutek zaistniałych pewnych okoliczności czy sytuacji, mogą one ulec nagłym i radykalnym zmianom⁴¹. Warto także pamiętać, że metody socjometryczne nie są samodzielnym sposobem poznania i powinny być stosowane łącznie z innymi sposobami gromadzenia informacji⁴².

Należy także zwrócić uwagę na konieczność zachowania ostrożności co do rozpowszechniania wyników badania socjometrycznego w grupie. Raczej nie należy tych kwestii omawiać publicznie, a już zupełnie nie wolno wskazywać, kto jest odrzucany, czy wyjaśniać wobec wszystkich, kto kogo lubi, a kogo nie lubi⁴³.

Podsumowując należy stwierdzić, że rozpoznanie akceptacji i negacji wewnątrzgrupowej może służyć lepszemu kierowaniu grupą, sterowaniu procesami w niej zachodzącymi, wzmacnianiu zmian pozytywnych, a tłumieniu objawów negatywnych. Sama obserwacja, wynikająca z faktu częstych kontaktów opiekuna z członkami grupy, jest w tym przypadku niewystarczająca. Wiele bowiem

³⁸ M. Łobocki, Wprowadzenie do metodologii, jw., s. 251.

³⁹ Z. Włodarski, A. Hankała, Nauczanie i wychowanie jako stymulacja rozwoju człowieka, Warszawa – Kraków 2004, s. 260.

⁴⁰ M. Łobocki, Wprowadzenie do metodologii, jw., s. 248.

⁴¹ Tenże, Metody i techniki badań pedagogicznych, jw., s. 208.

⁴² T. Pilch, T. Bauman, jw., s. 116.

⁴³ A. Janowski, jw., s. 358.

interakcji ma charakter dość subtelny i przez to trudny do wykrycia. Zastosowanie metody socjometrycznej może służyć temu wnikliwemu oglądowi. Techniki socjometryczne dostarczają nieocenionych informacji i wiedzy instrumentalnej koniecznej do czynności wychowawczych i formacyjnych, do kierowania rozwojem emocjonalnym i społecznym jednostek i grup wychowawczych. Stosowanie technik socjometrycznych wymaga jednak ich znajomości, umiejętności wychowawczych i taktu⁴⁴.

ANWENDUNG SOZIOMETRISCHER METHODEN IN DER ERZIEHUNGS- UND BILDUNGSARBEIT DER KIRCHENGRUPPEN

ZUSAMMENFASSUNG

Eine effektive und wirksame Erziehungs- und Bildungstätigkeit fordert Erkenntnisse über die Zöglinge, wie auch interpersonale Relationen in der Gruppe. Ziel des Kennenlernens der Mitglieder der Gruppe kann die Diagnose der Erscheinung sein, die die Unruhe des Betreuers hervorruft, bzw. die Erlangung von Auskünften über die Bedingungen, unter welchen die Erziehungstätigkeit oder die Prüfung der Folgen eigener pädagogischer Einwirkungen geführt werden. In diesem Artikel wurde der Maßnahmenkatalog der klassischen soziometrischen Technik von J.L. Moreno vorgestellt sowie die Anweisung zur Ergebnisanalyse dieser Untersuchung. Überdies wurden andere sog. atypische soziometrische Techniken vorgestellt: „Errate wer?“, — eine Volksabstimmung des Wohlwollens und der Abneigung sowie die Technik des Rangreihens.

⁴⁴ T. Pilch, T. Bauman, jw., s. 116.